

Відгук
отримано
17.12.2021 р.
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.022
філологічних наук,
доктор
професор
Бровко О.О.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.0 22 у
Київському університеті
імені Бориса Грінченка,
доктору філологічних наук,
професору,
завідувачеві кафедри української
літератури, компаративістики та
грінченкознавства
Інституту філології
Бровко Олені Олександрівні

Відгук

офіційного опонента **Хархун Валентини Петрівни**, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя на дисертаційну роботу Вощенко Олени Іванівни «**Контрдискурс у літературі українського соцреалізму 1950–1970-х років**», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки».

1. Актуальність теми дослідження.

За останні роки українські літературознавці все частіше звертаються до радянської літератури, осмислюючи різні аспекти її функціонування. Олена Іванівна Вощенко пропонує свій, оригінальний аспект дослідження цього феномена: через співіснування, заперечення й доповнення двох дискурсів: «офіційного соцреалістичного» та «контрдискурсу». Беззаперечно, такий підхід є новаторським та актуальним, бо він проблематизує розуміння радянської літератури як амбівалентного явища, у котрому зростаються «імперський» та «український» дискурси; він також спонукає до виваженого осмислення художніх явищ радянського часу поза межами оціночних суджень «негативного / позитивного».

Дисертантка на величезному фактичному матеріалі, який охоплює художню літературу 1930-1980-х та пізніше оприлюднені его-документи, структурує своє дослідження за двома сюжетами, що створюють дзеркальне відображення

(протистояння, взаємодію) двох дискурсів, котрі пояснюють генезу й функціонування радянської літератури, соцреалізму зокрема. Вона відмовляється від «канонізаційного» підходу до осмислення явища радянської літератури й вибору об'єктів дослідження, передовсім звертаючи увагу на письменників «другого ряду», які, на думку Євгена Добренка, авторитетного дослідника соцреалізму, якраз найоптимальніше уяскравлюють «формовку» соцреалістичного автора. Дискурсивно-контрдискурсивний підхід, застосований у дисертації, дозволяє ґрунтовно осмислити амбівалентність образу українського письменника в умовах загроженої культури, а також прослідкувати складну й неоднозначну взаємодію різних дискурсів, які визначали специфіку радянської літератури.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, сформульовані в дисертації Олени Іванівни Вощенко, аргументовані на належному науковому рівні. Матеріали розділів викладено відповідно за заявленої мети та завдань й відповідають сутності об'єкта та предмета дослідження. Дисертантка виконала оригінальне дослідження, яке засвідчує її наукову зрілість, уміння вступати в дискусію з науковими авторитетами, пропонувати альтернативні наукові гіпотези й успішно їх аргументувати. Дисертантка демонструє високий рівень теоретичного мислення, уміння працювати зі значним обсягом літературного та літературознавчого матеріалу; вона здійснює ґрунтовні історико-літературознавчі огляди та поетикальні аналізи найбільш репрезентативних для її дослідження літературних творів.

У першому розділі «Український дискурс соцреалізму: специфіка та наративні стратегії» дисертантка осмислює генезу та розвиток соцреалізму в українській літературі, вона акцентує нашу увагу на тому, що треба розрізняти соцреалізм як теоретичну доктрину та письменницьку практику, бо саме остання демонструє неоднозначність у реалізації соцреалістичного проекту в українській літературі. Високо оцінюючи теоретичні міркування авторки, мені все ж таки видається, що найбільш цінним із погляду новаторства і внеску в розуміння соцреалізму є розділ про В. Собка як канонічну модель соцреалістичного

письменника. Дисертантка подає нюансований аналіз життєтворчості письменника, який дає чіткі уявлення про те, як і хто творив класику українського соцреалізму.

Другий розділ «Діапазон контрдискурсивних практик у літературі українського соцреалізму другої половини 1930-1970-х років» представляє варіанти опірності соцреалізму від моменту проголошення його основним методом радянського мистецтва в 1934 р. Дисертантка скрупульозно вишукує усі прояви «інакшості» та «опору», створюючи панорамну картину тієї частини радянської літератури, яку можна назвати несоцреалістичною. Вона ґрунтовно аналізує, як прояви «інакшості» розгорталися в контрдискурс, котрий зрештою підривав авторитетність соцреалізму як домінантної художньої практики в радянській літературі. Третій розділ «Химерна проза як репрезентаційна модель контрдискурсу», у якому основну увагу приділено поетикальному аналізу творів, якраз найпродуктивніше виконує це завдання.

3. Наукова новизна здобутих результатів.

Наукова новизна рецензованого дослідження полягає в оригінальному, авторському підході до осмислення радянської літератури як взаємодії двох дискурсів, апробації дискурсивно-контрдискурсивний принципу для дослідження літератури ХХ століття. Уперше в українському літературознавстві дисертантка здійснює послідовний системний аналіз і зіставлення тенденцій «офіційного соцреалістичного дискурсу» та контрдискурсу в українському літературному процесі 1930 – поч. 1980-х, розкриваючи форми їхньої комунікації. Вона обґрунтовує концепцію національного контрдискурсу української радянської літератури як сукупності опозиційних соцреалістичному проекту практик, різних за інтенсивністю, наративними та поетикальними стратегіями. Дисертантка вперше в українському літературознавстві проаналізувала химерну прозу з погляду репрезентативної моделі контрдискурсу, визначила її жанрову домінанту та типологічний ряд.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення та висновки дисертації оприлюднено в 5 працях, з яких 3 статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б», 1 – у закордонному виданні (Будапешт, Угорщина) і 1 додаткова публікація, що відображає практичне значення роботи.

5. Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що вони стали основою для розробки і ведення проекту в галузі цифрової гуманітаристики, а саме електронної колекції «Репресована література» в межах електронної бібліотеки «Україніка» Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Упровадження результатів дослідження в науково-інформаційну діяльність установи засвідчено відповідною довідкою від 20 жовтня 2021 року.

6. Зауваження до дисертації та дискусійні положення

1. Мое перше зауваження стосується чіткішої кодифікації засадничих понять дисертаційної роботи: українська література радянського періоду, соцреалізм та контрдискурс. Щоб виокремити об'єкт дослідження, дисертантка уточнює, що вона аналізує винятково офіційну, або опубліковану літературу. Уважаю, що в цьому контексті правомірніше вживати поняття «українська радянська література», бо вона відображає суть феномену «офіційної літератури», тоді як поняття «українська література радянського періоду» стосується хронологічних рамок і буде включати неофіційну літературу (наприклад, дисидентську), яка не є об'єктом дослідження. Наступна проблема: кодифікація і розмежування понять «українська радянська література» і «соцреалістична література». Дисертантка ґрунтовно досліджує генезу й розвиток соцреалізму, портретуючи цей феномен як результат складної взаємодії багатьох чинників, але насамперед репресивної ролі радянської влади, котра намагалася всіляко контролювати царину мистецтва й літератури зокрема. Рухаючись за логікою цієї інтерпретації, яку я цілком поділяю, соцреалізм постає як закрита, недіалогічна, чітко регульована й контрольована система, що могла лібералізуватися, але не передбачала контрдискурсів, котрі б підважували саме існування соцреалізму. Опірність до соцреалізму, яку так глибоко й переконливо проаналізувала дисертантка, існувала, але не в контексті соцреалістичної

літератури, а в контексті української радянської літератури, точно вказуючи, що радянська література могла бути й несоцреалістичною. Логіка функціонування соцреалізму вказує, що в 1930-1950-х роках він був «модельовальним» для визначення радянської літератури, тоді як із розвитком інших художніх практик (названих у дисертації «контрдискурсом») поступово ними витіснявся й у певному сенсі маргіналізувався. Але ця динаміка та ієрархізація відбувалася в контексті української радянської літератури, а не в межах соцреалізму. Таке розмежування дозволить уникнути тавтологічності в термінології, наприклад, «офіційний соцреалістичний дискурс» (неофіційним соцреалізм ніколи не був!), так і концептуальної тавтологічності в засадничому твердженні: «За концепцією цієї дисертації, офіційний соцреалістичний дискурс і контрдискурс становлять дискурс українського соцреалізму (соцреалістичний дискурс) в українській літературі радянського періоду» (с. 24).

2. Дисертантка тлумачить «контрдискурс» як «опірний до соцреалізму», на стр. 105 вказуючи на деконструкцію, оголення кодів впливу й підрив авторитетності як основоположні для його функціонування. Звідси постає проблема хронологічних меж формування й функціонування «контрдискурсу» і його типологічних виявів. Мені видається, що вживання цього поняття на позначення явищ опірності соцреалізму в радянській літературі 1930-1950-х років є недоречним. Поява контрдискурсу в межах офіційної літератури в роки найжорстокішого контролю над цариною мистецтва була неможливою. Наведені приклади, зокрема творчості В. Свідзинського, указують на «інакшість» по відношенню до соцреалізму, але не опірність, тим більше «контрдискурсивну». Період Другої світової війни свідчить про лібералізацію соцреалізму, коли навіть література мислиться як засіб мобілізації для боротьби з ворогом, тому допускаються раніше заборонені теми. Дисертантка аргументовано вказує, що в 1960-ті роки контрдискурс починає функціонувати як системність. На мою думку, це стартовий момент розмови про контрдискурс, бо саме в цей час підважується авторитетність соцреалізму за рахунок потужності контрдискурсу. На повну силу він виявляється в химерному романі, як це переконливо показала дисертантка. Мені видається, що диференціація різних форм «інакшості», як-от лібералізація соцреалізму, не-соцреалістичні

феномени в межах радянської літератури, контрдіалог як системність, доповнили б наше розуміння розвитку літератури 1930-1980-х років.

3. Дисертантка протиставляє «офіційний (імперський) соцреалістичний дискурс» і «національний дискурс», часом називаючи його «українським» і вказуючи, що він формувався національними елітами. Таке протиставлення формує дилему «чужого» і «свого» і виводить нас на проблему розуміння соцреалізму як «неукраїнського» явища. Звідси кілька запитань: що мається на увазі під поняттям «національний»? Хто творці «офіційного соцреалістичного дискурсу»? Чи цей дискурс контролювався з Москви чи місцевими елітами? Чи був він українським внеском у розробку багатонаціональної радянської літератури? Чи «національний дискурс» підривав засади соцреалізму в Україні чи в багатонаціональній радянській літературі загалом?

4. На стр. 50, 81 стверджується, що виробничий роман був привілейованим жанром українського соцреалізму на всіх етапах його розвитку. Це твердження видається проблематичним і потребує уточнення принаймні у двох аспектах. По-перше, якщо порівняти «матричні» російські зразки з українськими, то стане очевидно, що українська література не дала зразкового варіанта виробничого роману. Слабкість жанру виробничого роману – це те, що вирізняє українську прозу від російської, особливо у 1930-х роках, вивищуючи натомість пріоритетність поетичних жанрів. По-друге, жанр виробничого роману в соцреалізмі «прив'язаний» до епохи індустріалізації і передбачає показ людини лише в її взаємозв'язках із виробничою тематикою. Як показує дисертантка, у 1950-1960 роках у прозі на виробничу тему з'являється цілий спектр суспільних та морально-етичних проблем, а це означає вихід за вузькі жанрові рамки «виробничого роману» і необхідність іншого кодифікування цього феномена.

5. На стр. 21 і 148 сказано, що творчість Л. Первомайського не увійшла до канону соцреалізму. Це твердження є хибним. Леонід Первомайський включений до канону, що засвідчує перша радянська історія української літератури (1954), де творчість Первомайського відведений «персональний» 21-й розділ.

Зауваження, висловлені вище, мають дискусійний характер, тому не зменшують наукову новизну, теоретичну та практичну значущість дисертаційної

роботи. На підставі аналізу тексту дисертації виявлено дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності в повному обсязі.

7. Загальна оцінка дисертації

Дисертаційна робота Воценко О.І. відповідає «Тимчасовому порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами), та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія».

Офіційний опонент –

Доктор філологічних наук,

професор, професор кафедри української літератури,

методики її навчання та журналістики

Ніжинського державного університету

імені Миколи Гоголя

Хархун В.П.

Хархун В.П.

Тавришук І.М.